

VÅRT ØVERN

113312

Svensker rydder miner i Bosnia

9. april:

**De viktigste kildene oversett
– historien må skrives om**

stasjon eller havn, i nesten sann tid, og Counter-camouflage, Concealment and Deception ACTD for å nøytralisere kamu-

flasje og narretiltak.

UAVen Predator er et ACTD prosjekt som nå er på vei over i operativ tjeneste,

etter omfattende bruk i Bosnia. Predator er basert på en rekke teknologier som opprinnelig ble utviklet innen andre prosjekter.

Har du vervet et nytt KOL-medlem i det siste?

Eller skaffet Vårt Vern en ny abonnent?

En bok offiserer må lese

Det hender ikke ofte at Vårt Vern innleder bokomtaler med at dette må alle offiserer lese. Årsaken til at vi gjør det denne gangen er ikke bare bokens tema, men først og fremst de handlings- og kvalitetskrav til livsviktig debatt og stillingstagen som boken etterlyser. Disse krav savnes også i forsvarsdebatten, og Forsvaret selv og offiserskorpset må ta hovedskylden for det.

Det vil være et tap for offisersmiljøets selvforståelse og debattevne, om forsvars- og sikkerhetspolitikk såvel som om de verdspørsmål Europas situasjon bør påby oss å gjenoppdage, hvis ikke «Kampen mot glemnelsen» av førsteamanuensis i historie ved Universitetet i Bergen, Odd-Bjørn Fure, blir sentralt pensum på KS og stabs-skole. Både på grunn av temaet og som grunnlag for en, kanskje intern, debatt om en strategi for europeisk orienterte offiserers virkelighetsoppfatning og deltakelse.

res tema er den tiltagende relativisering, og minimalisering, av nazismen og Hitlerregimets forbrytelser. Også her i Norge, og da er det ikke fjotter som Kjell Fjørtoft og Egil Ulateig Fure jakter på. Fure kaller nåværende et sivilisasjonssammenbrudd og trekket linjen til det nye sivilisasjonssammenbruddet, Bosnia 1991-95. Det er da også her vi finner en hovedårsak til at offiserer bør forholde seg til hans argumentasjon.

Et hovedmål for Fure er David Irving, en historiker som enkelte sikkert kjenner fra boken «Hitler's War» (1977). Andre kjenner ham kanskje fra «The Rise and Fall of the Luftwaffe» (1974), en biografi over Görings ambisiøse og intrigante nestkommanderende, Erhard Milch. (I 1940 hadde Milch en kort tid kommandoen over 5. Luftflotte i Norge. I følge enkelte kilder trengte han en feltkommando for å kunne bli dekorert med Ridderkorset.) David Irving er en meget opportunistisk historiker. Han har

i årenes løp beveget seg stadig lenger over mot å minimalisere jødeforfølgelsene, og benekter i dag i realiteten eksistensen av gasskamrene. Han balanserer riktignok behendig sine formuleringer, men slipper seg adskillig mer løs når han opptrer i politiske sammenhenger.

Fures andre og viktigere hovedmål er Irving norske tilhenger, medieprofessor Hans Fredrik Dahl, kjent bl a for sin to-binds Quislingbiografi og senest som konsulent for, og forsvarer av, Egil Ulateigs tøvetete og uetterrettelige «Med rett til å drepe». Dahl var også redaktør for det famøse «Norsk krigsleksikon» (VV 5 95: «Er dette «Norsk krigsleksikon»?»), der selv den gråeste Quislingkontorist som overhodet kunne hoste har fått omtale, mens en lang rekke sentrale aktører fra den militære motstandskampen hjemme og ute forbigås i taushet. Omtalen av NS gjør jo dette «leksikonet» interessant, men tausheten om sentrale personer i Norges kamp forteller om en underlig virkelighetsoppfatning, og er heller ikke flatterende for Dahls medarbeidere, som vi tidligere her i Vårt Vern har kalt «en mellomgenerasjon» blant norske krigshistorikere. Det er forøvrig også grunn til å reflektere over at andre historikere synes å være rimelig fornøyde med «Norsk krigsleksikon», mens Forsvaret som vanlig ikke har forsøkt å heise noe flagg.

I debatten med Fure har Dahl forøvrig vist til «Norsk krigsleksikon» som dokumentasjon på sin vederheftighet!

Irving og Dahl er Fures hovedmål, men hans anliggende er at Dahl har fått bruke Dagbladet som forum for sin PR for Irving uten at noen har tatt skikkelig til motmæle, bortsett fra historikeren Rolf Hobson fra Institutt for forsvarsstudier, i Morgenbladet sommeren 1996. Fure snur nok problemstillingen den riktige veien: Det er ikke Irving og Dahl som er hovedproblemet, men den manglende motstanden her i Norge.

Vi skal ikke her gå i detalj inn på Fures forklaringer, for det er nettopp forklaringsmodellen og den innsikt den bygger på som er så viktig for offiserer, med perspektiv over til Forsvarets anonymisering av seg selv i en tid da Europas, og Norges, viktigste vei- og verdivalg på femti år i realiteten former neste århundres offisersrolle. Uten at vi diskuterer Srebrenica. Og uten at norske offiserer er reelle aktører.

Fure peker på at historikerrollen er sterkt endret i etterkrigstiden. Historikerne er ikke lenger orienterte mot å delta som sentrale aktører, og de moderne samfunnsforskere har i stor grad overtatt scenen. Norge mangler dessuten en kvalitetspresse, en virkelig kvalitetsavis slik de fleste andre europeiske land har. Historien når ikke ut gjennom noen slik avis her i Norge, tvert imot er media historieløse og kunnskapsløsheten om vitale historierelaterte spørsmål er tiltagende. Fure har med andre ord observert på sitt felt det samme som alle som har fulgt f eks Aftenpostens dekning av forsvarssaker har kunnet iakta over noen år. Fure har satt en treffende undertittel på boken sin: «Kunnskapsvakuum i mediesamfunnet».

Det er som nevnt nettopp Fures forklaringsmodell som er så viktig for offiserer. Vi bør meget nøye følge kampen mot glemnelsen i det norske samfunn fremover, enten det gjelder kampen mot Irving og Dahl eller vulgærversjonene Fjørtoft og Ulateig. Men i tillegg bør vi gjøre Fures analyser, og kvalitets- og handlingskrav, til våre, for vi har også et kunnskapsvakuum i mediesamfunnet å håndtere. I betydelig grad det samme vakuumet.

JB

Odd-Bjørn Fure:
Kampen mot glemnelsen.
Kunnskapsvakuum i mediesamfunnet.
Universitetsforlaget 1997.

9. april: Krigsspillet Forsvaret ikke har spilt

I Riksarkivets velv ligger det viktigste krigsspillet i norsk historie ubrukt og venter. Ingen har hittil spilt det! Natten 9. april 1940 sendte norske fartøyer, fort og festninger en serie meldinger en time for time, minutt for minutt tegnet et bilde som må ha ligget til grunn for den løpende situasjonsoppfatning den militære ledelse og regjeringen utviklet, og handlet ut fra etter hvert som beslutninger ble fattet. Hva visste egentlig regjeringen ved de skjebnesvangre veivalg denne natten? Meldingene i Riksarkivet viser at den må ha visst langt mindre enn det historikerne hittil har hevdet. Den oppleste og vedtatte fremstilling av 9. april er ikke riktig!

Analysene holder ikke - 9. april er feiltolket

Historikerne har aldri gjennomført noen systematisk innholdsanalyse av melding for melding, de har ikke plassert meldingene kronologisk på et tidsskjema og analysert seg frem til det kumulative situasjonsbilde som var tilgjengelig på de tidspunkter da de viktige beslutningene ble fattet. De har ikke spilt «Krigsspillet 9. april» og derfor er de kommet på villspor. De har tillagt regjeringen kunnskaper om tyskernes bevegelser og intensjoner som regjeringen ikke kan ha hatt.

Dermed har de også tillagt regjeringen alt for rasjonelle og snartenkte beslutninger. Slik har de avskåret oss fra å se og forstå hvilken grad av forvirring som vokste ut av den norske utenrikspolitiske tenkemåten i løpet av Norges viktigste skjebnedøgn i moderne tid.

En jobb for stabsskolen, FFI og IFS?

Kan Norge være bekjent av å ha blitt rammet av et av krigshistoriens klassiske strategiske overfall, og aldri ha analysert det? Den som vet om noe annet sammenlignbart land som kunne finne på å unnlate å gjøre noe så viktig, vennligst rekk hånden i været.

Oppgaven venter på stabsskolen, FFI og IFS. Det er fundamentale ting å lære om oss selv. For historien har lange linjer, og Norge har aldri hatt noen utenriksledelse med noe kvalitativt annet forhold til den militære virkelighet enn i 1940. Det har bare vært gradforskjeller.

Skjebnenatten 9. april – hva hendte?

Natt til 9. april 1940 ble Norge rammet av et av krigshistoriens klassiske strategiske overfall. Det var et militært overfall, men historien om det er skrevet av sivile historikere uten militær innsikt. De har skrevet det militære overfallets politiske historie. Ironisk nok har det resultert i at de også har bommet på den politiske historien. For holder vi deres fremstilling opp mot det militære kildemateriale som ligger i Riksarkivet, i form av meldinger fra norske vaktbåter, fort og festninger om marinefartøyer som trengte inn, vil vi se at historikernes 9. april ikke kan være riktig. Hittil har ingen beskrevet hva som virkelig hendte!

Dette har Forsvaret levd med siden 1945, i 52 år. Og i minst 49 av disse årene har vi sett for oss muligheten for et nytt strategisk overfall; vi har produsert fjell av analyser og diskutert på en uendelighet av seminarer, men vi har ikke gjort det alle andre nasjoner ville ha gjort aller først: Vi har ikke gjennomført en skikkelig militær analyse av det strategiske overfall vi har førstehånds erfaringer med.

Dette er desto mer av et tankekors fordi overfallet 9. april rommer et forhold som burde være av prinsippal militær interesse, og av både militær og politisk interesse med tanke på krisehåndtering og krigsutbrudd, og med et klart perspektiv over til

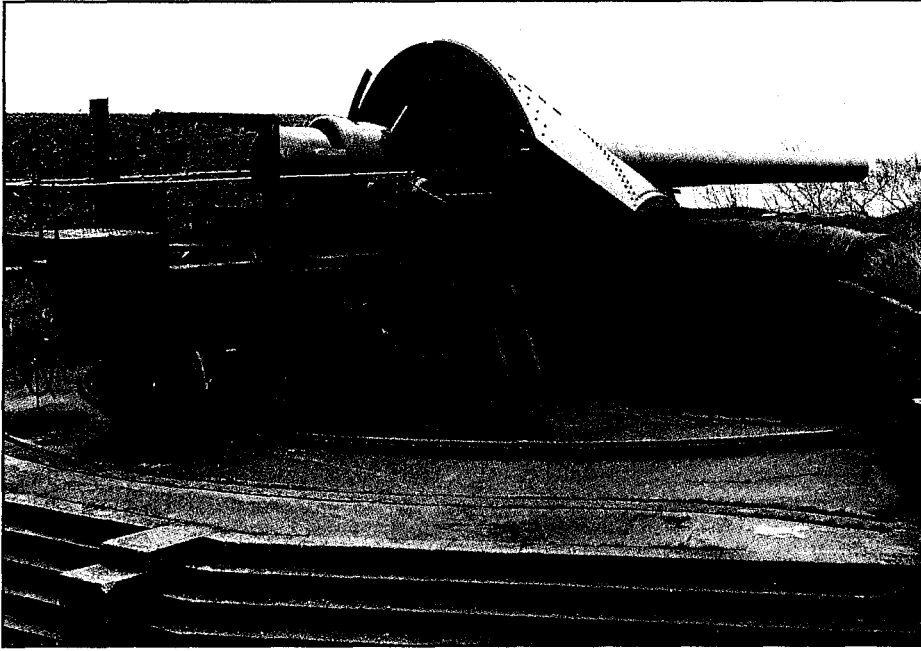
internasjonale operasjoner: Sammenligner vi med f.eks Pearl Harbour, kan vi trekke paralleller mellom forspillene i dagene forut, da varsler ble oversett eller feiltolket og tiltak ikke iverksatt. Men i det øyeblikk overfallet rammet, inntreffer en viktig forskjell:

I Pearl Harbour den strålende søndagsmorgenen 7. desember 1941 var ingen i tvil om hva som hendte da svermer av japaniske fly angrep med bomber og torpedoer.

Utover den beksvarte natten 9. april 1940, derimot, skjedde det ting som de autentiske militære meldingene i Riksarkivet viser at var svært vanskelige å tolke, langt

vanskeligere enn det historikerne hittil har innsett: Var dette mer eller mindre tilfeldige krenkelser som følge av et stort sjøslag i utvikling i våre nære farvann? Var det kanskje briter som la miner slik de hadde gjort natten før? Var det en mindre eller større tysk makt demonstrasjon fordi det norske nøytralitetsvernet ikke hadde klart å hindre britene i å legge miner natten før? Eller var det en aksjon mot Narvik, slik britene noen timer tidligere hadde begynt å frykte og hadde advart oss mot? Eller var det en kombinasjon av to eller tre av disse alternativene eller av alle fire?

Og senere på natten, da tyskerne begynte å gå i land: Var en aksjon mot Narvik nå i

Vi trenger neppe skrive om historien om hvordan Moses og Aron på Oscarsborg skjøt. Men vi må nok revidere bildet av omstendighetene rundt. Og helt brennsikkert må vi skrive om historien om hva regjeringen inne i Oslo visste og forsto av utviklingen ute i Oslofjorden skjebnenatten til 9. april.

gang? Eller var dette kanskje rett og slett overlevende fra senkede tyske fartøyer som ble satt i land fra andre tyske fartøyer? Overlevende fra den torpederte Rio de Janeiro var jo blitt bragt i land i Lillesand bare et halvt døgn tid tidligere, riktignok fra norske fartøyer.

Eller var det kortvarige raid inn på land, ikke bare i Narvik, som en kraftig maktde-monstrasjon som følge av den britiske mi-neleggingen? Hvor lenge ville de i såfall bli i land; for de ville vel forsvinne igjen før Royal Navy kom og tok dem? Norsk tro på Royal Navy var nemlig grunnfestet og var blitt styrket gjennom meldinger 8. april.

Eller var tyskerne kanskje ute etter å skaffe seg støttepunkter, Royal Navy til tross? Og i såfall: Bare Narvik, eller hvor mange og hvor store støttepunkter? Ensidig for å bruke støttepunktene mot britene eller også for å ta en mindre eller større grad av aktiv kontroll over norsk politikk?

Misforståelser?

Vi må huske at dette ikke bare er et spørsmål om hva norske militære på stedet oppfattet av de militære bevegelsene, men også om hvordan de formulerte sine iakttagelser og antagelser i de meldinger de sendte, og når de sendte meldingene, og om datidens norske kommandoled og sambandssystem produserte forvrengninger og misforståelser. Og først og fremst er

det et spørsmål om hvilke meldinger som gikk videre fra de militære myndigheter i Oslo og til regjeringen, og i hvilken form. Og, meget viktig: På hvilket tidspunkt regjeringen fikk dem.

Hvilke meldinger, med hvilket innhold, hadde regjeringen eksempelvis fått før den omdiskuterte beslutningen ved 3-tiden om natten om stille mobilisering, med innkalling pr brev, begrenset til fire brigader? Hvilket situasjonsbilde hadde den samlede inngang av meldinger tegnet da Tysklands sendemann (ambassadør), dr. Curt Bräuer, troppet opp med Hitler ultimatum et par timer senere?

Historikere på villspor

Det er nettopp her de sivile historikerne har havnet på villspor. De har uten innholds-analyse lagt langt mer i meldingene enn det er dekning for. De har skapt et inntrykk av at et klart bilde av en invasjon ble tegnet relativt tidlig på natten. Men noe slikt bilde kan ikke leses ut av det foreliggende kildemateriale.

Man kan si det slik, at historikerne har tegnet et bilde av forspillet, med illevarslende meldinger fra bl a Berlin og København i dagene forut, som det er lite å innvende mot. Men fra sent på kvelden 8. april, i det øyeblikk det militære hendelsesforløp ble dominerende og de militære meldingene avgjørende,

gir ikke de sivile historikerne slipp på sin orientering mot hovedsakelig de politiske kildene. Dermed bryter den historiske metode sammen. Uten nevneverdige analyser av de fra nå av viktigste kildene tror historikerne at nå ble det raskt klart at Tyskland prøvde å okkupere Norge.

På dette grunnlag har historikerne uten videre forutsatt at regjeringen, med utenriksminister Halvdan Koht i spissen, i løpet av noen timer utover natten 8-9. april forkastet sin tidligere grunnfestede virkelighetsoppfatning og samlet seg om det minst sannsynlige alternativet ut fra den norske situasjonsvurderingen, slik denne var så sent som ca kl 10 om kvelden 8. april: Regjeringen forutsettes å ha oppfattet at Norge var utsatt for et tysk strategisk overfall for ved et lynslag å ta kontroll over Norge, fortrinnsvis uten kamp, for deretter å gjennomføre en okkupasjon av hele landet.

Problemstillingen kan illustreres ved en sammenligning mellom dansk og norsk 9. april: For danskene ble situasjonen nærmest som i Pearl Harbour. Med tyske marinefartøyer på havnen i København og tropper i land, tropper over grensen i sør og luftlandsetting ved Aalborg, tok det ikke lang tid å forstå at tyskernes hensikt var å okkupere det geografisk knøttlille og lett tilgjengelige landet på få timer. I Norge, derimot, hersket «krigens tåke» natten igjennom og i det aller minste til ut på formiddagen 9. april. Kanskje enda lenger. Dette har ikke historikerne forstått.

Glitrende opplegg

Med andre ord, her ligger det og venter: Et glitrende opplegg til et krigsspill der man tar for seg melding for melding, tidfester dem kronologisk, bygger opp kumulativt det situasjonsbilde de tegner time for time og holder bildet opp mot regjeringens handlemåte på de samme tidspunkter utover natten, morgenen, formiddagen og videre, hele tiden med de tre avgjørende spørsmål for øyet: Hva visste regjeringen akkurat da? Og viktigere: Hva visste den ikke? Og hva var det egentlig regjeringen besluttet, når vi holder dens handlinger opp mot det situasjonsbilde den kan ha hatt.

Avgjørende blir: For at vi skal kunne være enige med historikerne i deres sentrale tese om 9. april, at regjeringen valgte krig da den i grålysningen ble konfrontert med Hitlers ultimatum, må det kumulative bilde som da var tegnet ha fortalt regjeringen overbevisende at Norge var utsatt for et regulært angrep. Med andre ord at Tyskland nå gikk til krig mot oss, i alle fall hvis vi gjorde motstand. Det har historikerne nok

9. april

så uten videre forutsatt. Men meldingene i Riksarkivet viser altså at det ikke er riktig.

En digresjon

Her skal vi for ordens skyld gjøre en rask digresjon: Dette har ingen ting å gjøre med vulgærpåstandene om at Norge ikke var i krig med Tyskland, i alle fall ikke etter 10. juni 1940. Det var vi.

Sakens kjerne

Historikerne har selvsagt fullt ut forstått at Koht 8. april satt bom fast i sine gamle analyser: Den britiske mineleggingen i norske farvann denne morgenen hadde viklet Norge inn i en farlig krise, som Koht imidlertid mente at han skulle klare å løse gjennom erklæringspolitikk på folkerettens grunn, med en viss støtte fra nøytralitetsvernet. Det gjaldt å finne de rette folkerettslige formuleringene i noter til vestmaktene og Tyskland.

Meldingene om tyske flåtebevegelser nordover hadde neppe noe med Norge å gjøre, mente Koht. Riktignok ytret han i møte med utenrikskomiteen om formiddagen 8. april en viss uro for at Norge kunne være målet, men han tok ingen merkbare konsekvenser av det og stolte nok på at Royal Navy i såfall ville ordne opp. Og som Kommanderende Admiral Henry Diesen hevdet med britisk støtte, dreide det seg nok helst om forsøk på å bryte ut i Atlanteren, og kanskje om en operasjon mot de britiske øyer eller f.eks. Nederland. Etter hvert kom Narvik inn i bildet, basert på britiske advarsler, men dette synes ikke å ha gjort særlig inntrykk på Koht.

Hva nå Kohts tankebaner kan ha streift inn på, tyder kildene på at han straks falt tilbake på sitt grunnsyn: Den britiske mineleggingen ville nok utløse en kraftig tysk note, og på denne måtte Norge svare på folkerettens grunn. Det var Koht den rette til å gjøre.

Problemstillingen tåler å utdypes: For at Koht natten etter raskt som lynet skulle foreta den grunnleggende omvurdering historikerne tillegger ham, måtte meldingene som i nattens løp kom inn peke overbevisende til det ugjendrivelige mot alternativet angrep og okkupasjon, noe de definitivt ikke gjorde. Regjeringen visste langt mindre enn det historikerne tillegger den da den samlet seg i Utenriksdepartementet, da den besluttet mobilisering, da Koht avviste den tyske sendemann Bräuer med Hitlers ultimatum, og da den etter stortingspresident C.J. Hambros initiativ valgte å forflytte seg til Ha-

mar. Også under stortingets møte i Hamar visste man etter alt å dømme mindre enn det historikerne forutsetter.

Historikerne har i betydelig grad støttet seg til Kohts og enkelte andre statsråders fremstillinger i ettertid. De har skilt såpass dårlig mellom autentiske, samtidige meldinger fra denne natten og ettertidige fremstillinger, spesielt de ansvarlige politikernes ettertidige fremstillinger, at det er grunn til å sette et spørsmålstejn ved kildekritikken.

De har nøydt seg med å referere generelt til «alle meldingene som strømmet inn», og til uten inngående innholdsanalyse å trekke frem enkeltstående meldinger, og på dette løselige grunnlaget har de uten analyse forutsatt at regjeringen temmelig raskt forsto hva som hendte.

Uten tidsskjema

På dette svake grunnlaget har historikerne dessuten fulgt utviklingen i Oslofjorden, innløpene til Bergen, Narvik osv. nærmest uavhengig av hverandre. De har ikke satt opp noe systematisk tidsskjema «på tvers»: Hvilket **samlet** bilde tegnet meldingene fra Oslofjorden, Bergen og de andre innløpene kl 1, kl 2 osv?

I 1950- og 60-årene utarbeidet Forsvarets krigshistoriske avdeling meget grundige beretninger om angrepet og felttoget, ført i pennen av offiserer. Men de holdt seg sin tradisjon tro unna noen inngående analyse av samspeillet med den politiske ledelse, og de spilte ikke «Krigsspillet 9. april». De nærmest systematiserte materialet og registrerte hendelsene, og gjennomførte lite av det vi normalt kaller forskning i de foreliggende kilder.

De tok for seg langt flere av meldingene som løp inn enn de sivile historikerne, men langt fra alle. I Riksarkivet ligger det mye mer, fra fartøysjefer og kommandanter på kysten. Tause vitner som snart bør få tale.

Fastpunkter

Dermed blir det to fastpunkter i vurderingen:

For det første at utenriksminister Halvdan Koht så sent som kvelden 8. april stadig holdt fast ved sine gamle analyser. Han arbeidet hele dagen og ut over kvelden nesten ensidig med den britiske mineleggingen på norskekysten om morgenen, og overså meldingene om tyske flåtebevegelser så til de grader at han bare løselig informerte stortinget og resten av regjeringen om dem, til tross for at han var i møter i utenrikskomiteen og stortinget om situasjonen i løpet av dagen og kvelden.

Og for det andre at Koht etter hvert hadde tatt mer tiltro til Kommanderende Admiral Henry Diesen enn til Kommanderende General Kristian Laake. Og Diesen mente at et større sjøslag var i emning mellom tyske og britiske, eventuelt også franske, enheter. Dette var en oppfatning han 8. april hadde fått styrket gjennom meldinger fra britene, som også alt for lenge feiltolket meldingene om de tyske flåtebevegelser. Først sent på dagen begynte de å advare nordmennene om at tyskerne kunne være på vei mot Narvik.

Skyte på tyskere?

Denne advarselen kom også til Koht fra legasjonen (ambassaden) i London. Han synes å ha ment, meget bekvemt, at det betød sikkert at Royal Navy var på bittet og kom til å stanse tyskerne. Diesen, derimot, fryktet fra nå av at tyskerne kunne nå Narvik først. Etter mineleggingen om morgenen hadde Diesen fått Kohts godkjennelse for at panserskipene Norge og Eidsvold skulle skyte hvis britene trengte inn til Narvik for å ta tyske malmskip; kl 8 om kvelden ble ordren endret til at det skulle skytes på tyskere men ikke på briter.

Nærmere et bilde av en forestående operasjon mot Norge er det neppe mulig å komme på grunnlag av kildene så sent som kvelden 8. april. Og Diesen var i ettertid ærlig nok til å innrømme at det var slik han så det.

Historikerne har selvsagt også oppfattet dette, men de ser ikke konsekvensene det fikk. Og de har tolket meldingen «Skyt på tyskerne, ikke på engelskmennene» ensidig opp mot den norske politikken om at hvis så galt skjedd at vi kom i krig, så måtte det bli på britisk side. Diesens resonnement var nok et noe annet: Han så konkret og militært for seg at tyskerne kunne trenge inn mot Narvik og at britene i såfall ville komme etter og dermed i praksis hjelpe oss. I et slikt scenario måtte vi jo ikke skyte på dem.

Diesen tilbakekalte også en ordre om å legge minefelt i ytre Oslofjord fordi han fryktet at britiske fartøyer kunne gå i dem. Den sannsynlige forklaringen på dette kommer vi til etter hvert. Foreløpig skal vi bare fastslå at Diesen som profesjonell offiser selvsagt holdt flere alternativer åpne, for hva som nå kunne komme til å skje. Intet tyder på at Koht hadde innvendinger mot Diesens oppfatning av situasjonen. Mot heftige militære protester besluttet regjeringen denne kvelden å begrense tiltakene til stille mobilisering av to bataljoner i Østfold.

På dette grunnlaget kan vi se litt på noen

få eksempler som kan belyse hva som faktisk hendte, og hva som ble meldt, uten at vi her kan gå ned i meldingene i uttømmende detalj. Hele poenget er jo at det må senere forskning gjøre. Her i Vårt Vern er hensikten å begrunne at denne forskningen er nødvendig. Og la oss i første omgang hoppe over de aller første timene, og se på hvordan situasjonen var litt ut på natten:

Oslofjorden

Kl 0230 gikk kaptein Gunnar Hovdenak ut fra Horten med minesveiperen Otra, for å prøve å identifisere de ukjente fartøyene man nå visste var i Oslofjorden. Det var altså ennå ikke klart at de var tyske. Først kl 0410, vel ti minutter før det smalt fra Oscarsborg, kunne Hovdenak melde at fire mindre fartøyer ved Tofteholmen var tyske. Dette var korvettene Albatross og Kondor og minesveiperne R 17 og R 27 på vei mot Horten, men så nøyaktig kunne Hovdenak selvsagt ikke identifisere dem. Og at disse fire fartøyene var tyske, utelukket selvsagt ikke at andre fartøyer i fjorden kunne være britiske. Hvis briter kunne tenkes å forfølge tyskere inn Ofofjorden mot Narvik, så kunne de vel tenkes å forfølge dem inn Oslofjorden også.

Hovdenaks rapport, som ligger i Riksarkivet, er et eksempel på en av de kilder historikerne ikke har analysert med sikte på å klarlegge hva regjeringen til enhver tid i løpet av natten kan ha fått vite. Her skal vi nøye oss med å fastslå at regjeringen umulig kan ha visst mer enn Hovdenak.

Oscarsborg

På Oscarsborg hadde man stått og hørt ute i mørket hvordan det ene etter det andre av Marinens sjøfly som hadde ligget i Horten taxet forbi på vannet, for å komme i sikkerhet nord for festningen. Her har vi et samtidig bilde av både utryggheten i Oslofjorden og av Oscarsborgs rolle som innerste skanse, hvis inntrengere kom forbi de ytre befestningene. Det indikerer dessuten klart at man så for seg muligheten for dramatisk på Horten havn; hvilket som kjent slo til.

Oscarsborg skjøt mot det første av de store, ukjente fartøyene kl 0421, og da den skadeskutte Blücher gled forbi og ble rammet av to torpedoer, mente man at det kunne være det tyske slagskipet Gneisenau.

Graf Spee scenario?

Vi må selvsagt holde fra hverandre hva vi kan slutte oss til av meldingene i Riksarkivet, og hva vi kan lansere av hypoteser om hvordan nordmennene kan ha tenkt: Antagelsen at det kunne være Gneisenau sann-

synliggjorde kanskje for nordmennene på skansen på Oscarsborg at de etterfølgende store fartøyene, som nå snudde, også var tyske. Fra batteriene på Drøbaksiden ble det skutt mot dem; selv om vi her må ta med i tegningen at denne skytingen begynte før batteriene kan ha fått vite at det forreste fartøyet kunne være Gneisenau.

Men sikkert kunne det slett ikke være at alle fartøyene var tyske. Som man fryktet at tingene kunne utvikle seg ved Narvik: De etterfølgende fartøyene kunne være britiske forfølgere, og årsaken til at de ikke skjøt på «Gneisenau», som heller ikke skjøt før den åpnet ild mot nordmennene, kunne være at de befant seg langt inne i norsk farvann.

Sto «Gneisenau» inn for å invadere Oslo? Det utelukket man kanskje ikke, men det var ingen ting som tydet på det. Situasjonen kunne være et resultat av sjøslaget alle trodde var under utvikling. «Gneisenau»s hensikt med å stå inn kunne være å prøve å redde seg inn i nøytralt farvann, for å unnsnippe overlegne forfølgere. Muligheten illustrerer hvordan vi må holde alternativene åpne.

Sjefen på Oscarsborg, oberst Birger Eriksen, var ingen umåtelig utadvendt mann. Vi kjenner ikke hans innerste tanker fra denne natten. Vi kan ikke utelukke at årsaken eller en medvirkende årsak til at han skjøt kan ha vært at han fryktet at han sto overfor en situasjon som kunne utvikle seg til et Graf Spee-lignende scenario, kanskje helt inne i Oslo havnebasseng. Hvis fartøyene som sto mot Oscarsborg var en tysker som ble forfulgt av briter, kunne jo skyting eller annen dramatisk bryte løs når tyskeren ikke kunne komme lenger inn. Da var det bedre at Oscarsborg skjøt.

(Admiral Graf Spee var et 16 000 tonn (fullastet) «lommeflagskip» som etter trefning med britiske kryssere og betydelige skader gikk inn i nøytralt uruguayansk farvann til Montevideo havn 13. desember 1939. Fire dager senere måtte Graf Spee gå ut etter britisk press på Uruguay, som ikke tillot tyskeren å reparere. Etter ordre fra Berlin senket Graf Spees kaptein selv skipet på grunn vann ute i Rio de la Plata bassenget.)

Diesen

Tanken på et Graf Spee scenario, adskillige numre større enn et Altmark scenario, må vel også ha streift Diesen og kanskje Koht, da de fikk meldinger om ukjente krigsskip på vei inn, og skyting. Som vi alt har sett, tilbakekalte Diesen ordren om mi-nellegging i ytre Oslofjord fordi han så for

seg at britiske fartøyer kunne komme inn.

Diesen kan selvsagt også ha sett for seg at briter kunne stå inn først for å holde tyskere ute, men det er vel ikke spesielt trolig at denne erfarne og kunnskapsrike marineoffiseren festet seg ved bare ett alternativ. Alt dette skal vi komme tilbake til i mer detalj senere i denne artikkelen.

Ikke oversikt

I Oscarsborgs strøm av meldinger til Oslo, kan det ikke ses at fartøyenes nasjonalitet nevnes. Så sent som kl 0644 meldte festningen: «Krysseren nord for Oscarsborg sank etter tallrike eksplosjoner kl 0622.» Man var nå åpenbart kommet til at det ikke var et slagskip, men de militære hadde like åpenbart ennå ikke oversikt over situasjonen i Oslofjorden. Så hvordan kan Koht og resten av regjeringen ha hatt det? (Det hefter en viss usikkerhet ved meldingene fra Oscarsborg, slik de ligger i Riksarkivet. Det er en mulighet for at de er renskrivet i ettertid.)

Bergen

Fartøyene som trengte inn ble først meldt som tyske til Bergen kl 0135. Ironisk nok hadde krysseren Köln besvart anrop fra vaktbåten Manger med å utgi seg for den britiske krysseren Cairo; men Manger feiltolket svaret som de tyske ordene «Sei rolig!» Sånt skjer i krig. Meldingen nådde Oslo tidligst kl 2. Samtidig skjøt Lerøy fort, men tyskerne besvarte ikke ilden før kl 0449 inne på Bergen havn, etter at krysseren Königsberg var truffet av norsk ild.

Og her er vi ved et hovedpoeng: Vi kan ikke få oversikt over hva regjeringen kan ha forstått i løpet av natten før vi har sett når meldinger fra Oslofjorden, Bergen, Trondheim, Narvik og andre steder besvarte en rad spørsmål: Når trengte ukjente fartøyer inn? Når skjøt nordmennene varselskudd? Når skjøt de eventuelt virkningsild? Når ble inntrengerne avslørt som tyske? Når ble de avslørt som bare tyske? Når skjøt tyskerne? Når gikk de i land? Og når avslørte landgangen at dette var tropper som hadde slike hensikter? Rekkefølgen på spørsmålene vil variere noe fra sted til sted.

Meldingen fra vaktbåten Manger nådde ikke alle. Så sent som kl 4 hadde Bergen festning sterk mistanke om at det var en britisk-fransk flåte som sto inn på havnen. Som Oscarsborg skjøt Bergen på ukjente fartøyer. «Krigens tåke» hersket.

Trondheim og Narvik

Litt over kl 3 meldte Trondheim at fremmede krigsskip forserte Agdenes. Det vir-

ker som om Trondheim ut over natten prøvde å fange opp meldinger og sende dem videre nordover og sørover langs kysten. Dette indikerer at man følte seg isolert og opplevde situasjonen som uoversiktlig, og at man antok at andre kunne være i samme stilling og kunne trenge mest mulig informasjon. Det synes imidlertid ikke å ha utviklet seg noen systematisk sammenholding av informasjon, hverken langs kysten eller med Oslo.

Kl 0320 meldte vaktbåten Kelt til panserskipet Norge på Narvik havn at ni tyske jagere sto inn. Dette ble oppfattet på Norge, men inne på land ble meldingen åpenbart misforstått og rapportert videre til Oslo som utenlandske fartøyer. Legger vi denne misforståelsen sammen med de andre bitene i mosaikken, forteller den at etter kl 3 på natten hang de norske situasjonsvurderingene fremdeles igjen i 8. aprils oppfatninger. Misforståelsen i Narvik kan ha bunnet i at man ikke kunne vite hvem som ville nå frem først, tyskerne eller britene, hvis de britiske advarslene fra dagen før var riktige. Men man kan også rett og slett ha bygd på alternativet storstilt sjøslag, der norske farvann

ble mer eller mindre sporadisk involvert fordi slaget utviklet seg nær kysten vår. Kl 0340 meldte vaktbåten Senja feilaktig en tysk jager ved Ramnes som britisk.

Kristiansand

Kristiansand festning fikk melding om ukjente fartøyer kl 0500 og observerte dem et kvarter senere. Etter harde kamper og flyangrep, der flyene først, litt før kl 1000, hadde sluppet løpesedler om at tyskerne kom som venner, fikk festningen kl 1015 ordre om at engelske styrker ikke skulle beskyttes. Dette ble oppfattet dit hen at britene var på vei, med andre ord helt i tråd med alternativet sjøslag. Straks etter kunne tyskerne gå uhindret inn på havnen, fordi nordmennene i noen avgjørende minutter mente at det forreste fartøyet førte fransk flagg.

Kl 1115 snakket adjutanten ved 3. Divisjon, som satt inne i byen, på telefonen med intendanten ute på festningen. Han oppfattet det som en spøk da intendanten spurte: «Er tyskerne kommet i land?» Årsaken til at intendanten falt på å spørre var at

tyskerne nå sto utenfor kontorvinduet hans.

Regjeringen

La oss så gå tilbake til før midnatt og se litt på hva regjeringen i teorien kan ha fått av meldinger:

Allerede en times tid før midnatt hadde vaktbåtene Farm og Pol III meldt om krigsskip i ytre Oslofjord. Pol III ble skutt i brann og noe senere ble minesveiperen Kjæk også beskutt. Ingen av dem fikk meldt fartøyenes nasjonalitet; Kjæk hadde ikke en gang radio. Dette var jo Norge 1940.

Like etter skjøt Rauøy fort, men uten å kunne identifisere inntrengerne. Meldingene var uklare, men sterke nok til at regjeringen samlet seg i Utenriksdepartementets kontorer. Det skulle nå også bare mangle.

Det ligger et instruktivt poeng her, helt i tråd med de alternativer vi hittil har holdt åpne, som historikerne har oversett fordi de ikke har tenkt militært:

Det kom meldinger om at ukjente fartøyer trengte inn. Historikerne har re-

Graf Spee brenner utenfor Rio de la Plata, desember 1939. Ikke noe scenario å ønske seg i Oslo havnebasseng...

gistrert dette som et spenningskapede element og de har registrert at fartøyenes nasjonalitet ikke ble fastslått. Deretter har de uten nevneverdig analyse plassert meldingene på én linje som peker entydig i én eneste retning, mot én eneste tolkning.

Historikerne har oversett det en erfareren militær straks må ha festet seg ved, nemlig hva mer meldingene ikke fastslo. Meldingene sa ikke om fartøyene kom spredt eller samlet. De sa ikke om de kom på helt samme kurs. Og, viktigst av alt, de sa av foran nevnte årsaker ikke om fartøyene var av samme nasjonalitet!

Erfarne militære som ble kjent med meldingene må følgelig etter alt å dømme ha streift inn på tanken om dette kunne være et Graf Spee-lignende scenario i emning.

Og som vi alt har sett, løp det i de neste timene ikke inn klare meldinger som kunne tegne et bilde av et tysk strategisk overfall for å ta kontrollen over Norge. Derimot fortalte meldingene etter hver at innløpene til de største og viktigste havnene på norskysten så langt nord som til Narvik var involvert i alvorlige episoder.

Ca kl 0510 ble det imidlertid sendt to viktige meldinger: Fra Narvik om at et tysk krigsskip hadde lagt til kai «og har landsatt ca 200 à 300 mann.» Det ble også meldt om skyting, men det står ikke noe nærmere om hva slags personell det dreide seg om. Trondheim meldte nå om tyske krigsskip på havnen, og at «50 mann med maskingevær blev landsatt.» I disse meldingene begynte det kanskje å klarne; men selv regjeringen Nygaardsvold visste nok at 2-300 og 50 mann ikke kunne være noen invasjonstyrke. Det kunne vel mer se ut som kortvarige, demonstrative raid. Og vi kan som nevnt faktisk ikke aldeles utelukke at Koht holdt muligheten åpen for at det kunne være tyske skip som landsatte overlevende fra senkede fartøyer.

Det er dessuten faktisk uklart om, og eventuelt når, disse meldingene overhodet nådde fra de militære myndigheter og til regjeringen. Det får senere forskning søke å klarlegge.

Koht og Bräuer

I grålysningen sto utenriksminister Halvdan Koht midt i møtet med Tysklands sendemann dr. Curt Bräuer, som la frem Hitler ultimatum. Her ble det ført et meget sterkt språk med krav om norsk underkastelse; men hvordan tolket Koht dette?

Som vi har sett, er det lite eller intet av det som var meldt så langt som kan ha rokket særlig ved den meget selvsikre og envisse utenriksministerens grunnfestede situasjonsvurdering. Tvert imot tegnet nok meldingene fremdeles overveiende et bilde av nettopp den form for spredning av stormaktsoppgjøret inn i norske farvann som Koht hadde sett for seg og fryktet. Han kan ha fryktet raid av kortere eller lengre varighet, og kanskje spesielt at tyskerne var i ferd med å sette seg fast i Narvik for kortere eller lengre tid. Men det er noe helt annet enn en invasjon av hele eller de viktigste deler av landet.

Spesiell stilling

Malmbyen Narviks spesielle strategiske stilling skilte den ut fra resten av landet, i alle fall i norske øyne. Og senest under vinterkrigen i Finland i høyeste grad også i britiske øyne, selv om Trondheim, Namsos, Bergen og Stavanger og til og med Syd-Sverige også hadde vært inne i de britisk-franske planene. En aksjon mot Narvik sannsynliggjorde i seg selv ikke en invasjon av andre deler av landet, i hvert fall ikke Oslo og større deler av landet. Det ene av de britiske minefeltene (det eneste som i virkeligheten var lagt, men det visste ikke nordmennene) lå dessuten i Vestfjorden, åpenbart for å tvinge de tyske malmtransportene som man mente var så viktige ut i internasjonalt farvann.

Så Narvik pekte seg ut; og innbød således til ønsketenkning om at hvis Narvik ble rammet, så ville tyskerne ha nådd sine mål.

Vi skal heller ikke glemme at en eventuell aksjon mot Narvik ikke utelukket at andre ting som hendte langs kysten kunne være mer og mindre tilfeldige utslag av det store sjøslaget man fortsatt trodde på.

Folkerett

Det er ikke mye som tyder på annet enn at Koht under møtet med Bräuer fremdeles må ha følt at han hadde vurdert riktig; det var nettopp slike alvorlige situasjoner han mente han var den rette til å løse gjennom politiske erklæringer på folkerettens grunn, og med en viss støtte i nøytralitetsvernet. Han forsto selvsagt at situasjonen var betydelig mer alvorlig nå enn for et halvt døgn siden; og da var den jo alvorlig nok grunnet den britiske mineleggingen. Men det er som nevnt et langt sprang fra dette bildet og til en invasjon av Norge.

Det er derfor nærliggende å anta som en sannsynlig hypotese at Koht nå oppfattet de tyske kravene som demonstrative svar, med en grad av makt bak, på den britiske

mineleggingen. Svar på den britiske aksjonens dramatiske karakter og kanskje med et kraftig overbud, som en markering av Tysklands makt.

Her må kommende forskning stille et nøkkelspørsmål: Når sluttet Koht å tro at Norge kunne reddes gjennom folkerett? Lite tyder på at det skjedde da han sto ansikt til ansikt med Bräuer.

Her ser vi også hvordan det har sviktet for historikerne. Fordi de ikke har forholdt seg til de militære kildene, har de mistet grunnleggende politiske problemstillinger av syne.

Ultimatomet

Ultimatomet tekst må analyseres opp mot den grad av endring i Kohts virkelighetsoppfatning som nattens meldinger kan ha skapt.

Ultimatomet erklærte at tyskerne ville besette visse strategisk viktige punkter. Narvik? Javel, men vi kan heller ikke, når vi ser hele ultimatumet i sammenheng, utelukke at Koht kan ha tatt dette for bløff; om kvelden 5. april hadde Storbritannias og Frankrikes sendemenn oppsøkt ham med noter som truet med tiltak, men etter å ha snakket på telefonen med Sveriges utenriksminister Christian Günther neste morgen, synes Koht å ha helt til at dette var bløff. I alle fall kunne det møtes med protester på folkerettens grunn.

Det tyske ultimatumet truet med å slå ned norsk motstand og advarte mot unødige blodsutgytelse. Det erklærte at Tyskland nå overtok beskyttelsen av Norge; men det erklærte også at tyskerne ikke hadde til hensikt nå eller i fremtiden å krenke Norges territoriale integritet og politiske uavhengighet.

Hva sto det ikke i ultimatumet?

Én ting må vi huske, når vi prøver å sette oss tilbake til grålysningen 9. april for å analysere ultimatumet, slik det må ha fortonet seg der og da:

Tyskerne var faktisk ikke så tullele at de røpet planen sin i dette ultimatumet. Senere på dagen røpet nordmennene at regjeringen var i Hamar, og at tyskerne kunne bombe den der, men så dumme var ikke tyskerne. De hadde ikke iverksatt et mesterstykke av hemmelighold og gjort alt for å kamuflere sine intensjoner mens de seilte inn, for så gjennom ultimatumet å sette nordmennene i stand til å telegrafere til britene hva den videre tyske planen gikk ut på.

Ultimatomet forutsatte at Blücher med eskadre skulle ligge på Oslo havn og at

tropper skulle være i land og i ferd med å omringe regjering og kongehus. Ultimatumets intensjon var å få nordmennene til å gi opp under dette trykket. Hverken mer eller mindre.

Intensjonen var ikke å skape problemer for den videre operasjonen ved å røpe så mye som en tøddel for mye. Selv om nordmennene ga seg på rappen, ville risikoen være alt for stor hvis ultimatumet og Bräuers ord satte noen på norsk side i stand til å telegrafere til britene at den tyske flåte var i ferd med å landsette tropper på viktige punkter langs hele norskekysten. For å bli der. Den på tysk side som hadde røpet noe sånt på dette tidspunktet ville blitt skutt for høyforræderi.

Vi vet at den tyske planen gikk ut på at flåten skulle landsette styrkene og selv returnere til Tyskland før britene forsto tegningen og rakk å sette inn den mektige Royal Navy. Det var avgjørende for tyskerne å redde flåten sin på denne måten. Dette må vi faktisk holde fast ved. Det skulle forøvrig være nok å minne om at da krysseren Karlsruhe gikk fra Kristiansand om kvelden 9. april, med rimelig kort og beskyttet vei hjem, ble den senket av en britisk ubåt ti naut. mil sør av Oksøy fyr.

Historikerne har hatt fasiten når de har tolket ultimatumet. De har kjent Operasjon Weserübung. Vi må legge til grunn hva Koht kan ha visst og forstått denne grytidlige morgenen; og at Blücher ikke lå på havnen.

En myte

Den mest nærliggende hypotesen er derfor at Koht ikke valgte krig da han avviste ultimatumet. Han visste ikke og forsto ikke at Norge var i ferd med å bli invadert, og trodde fremdeles på folkerett og egne evner.

Vi må stille spørsmålet om manglende forståelse for situasjonens militære alvor kan ha fått Koht til å skyve ultimatumets politiske formuleringer fra seg, og nekte å se kravenes rekkevidde i øynene, i den tro at han fremdeles kunne manøvrere med velvalgte ord og vendinger på folkerettens grunn. Koht møtte Bräuer alene og tok deretter ultimatumet med seg inn til regjeringen i rommet ved siden av. Der ble det på Kohts anbefaling avvist, i følge historikerne. Men er det kanskje mer nærliggende å anta at man bare strevde og kavet med typisk traumatisk virkelighetsvegning, og at den noenlunde klare tanke begrenset seg til et håp om å vinne tid?

Her står vi dessuten ved «Krigsspillet 9. april»s nytteverdi: For som nevnt; vi har aldri hatt noen utenriksledelse med noen kvalitativt annerledes innsikt i den militære virkelighet. Det har bare vært

gradsforskjeller. Problemstillingen gjelder Norges sikkerhet såvel som internasjonale operasjoner.

Historikernes fremstilling av den modige utenriksministeren som beslutsomt valgte krig er i alle fall etter alt å dømme en myte. Og fordi historikerne ikke har skilt klarere mellom nattens samtidige meldinger og de ettertidige beretninger, bør vi kanskje også spørre om myten er plantet i ettertid av Koht selv.

Den menneskelige faktor

Da Koht sto ansikt til ansikt med Bräuer, hadde den norske utenriksministeren vært i hektisk aktivitet under meget sterkt press og uten søvn i omtrent et døgn. Bräuer leste teksten i ultimatumet for Koht, som deretter såvidt fikk kikket på den før han refererte den muntlig for resten av regjeringen.

Det er under disse forutsetninger historikerne mener at Koht på få timer hadde skiftet verdensbilde og nå så for seg et scenario som aldri før hadde vært i hans tanker og som meldingene han hadde fått ikke underbygde, og at han på dette grunnlag stringent og analytisk oppfattet rekkevidden i ultimatumets formuleringer, militært såvel som politisk. Virker dette sannsynlig, spesielt tatt i betraktning at historikerne ikke har stort andre kilder å holde seg til enn Kohts og enkelte andre regjeringsmedlemmers beretninger i ettertid?

Den menneskelige faktor, med traumatisk søvnløshet og press, har nok også bidratt til at Koht og andre i sine ettertidige fremstillinger har forskjøvet «sannhetens øyeblikk» noen timer eller et halvt døgn, eller kanskje helst enda mer, og har tillagt seg selv klarsyn og handlekraft som kildene ikke gir dekning for. Alminnelig vitnepsykologi tilsier at det i ettertid ikke kan ha vært lett å rekonstruere et så opprivende og innholdsrikt hendelsesforløp, og et element av menneskelig trang til å pynte på sin utilstrekkelighet i farens stund kan vel ha gjort seg gjeldende.

Hva valgte Koht?

Hvis vi for godt måls skyld forutsetter at Koht under møtet med Bräuer i alle fall i brede trekk forsto at Tyskland forlangte en betydelig grad av politisk underkastelse, og at han så for seg en alvorlig grad av militære reaksjoner hvis vi ikke ga etter, må vi fortsatt spørre om hva utenriksministeren egentlig valgte:

Koht hevdet selv i ettertid at han skal ha sagt til Bräuer at kamper allerede var i gang. Han kan kanskje ha valgt kamphand-

linger i den betydning at nøytralitetsvernet skulle søke å avvise inntrengere; noe det er indikasjoner i forsvarsdebattene før krigen på at regjeringen trodde at nøytralitetsvernet var i stand til. Det var det som kjent avgjort ikke.

Med kamper kan Koht også ha ment at nøytralitetsvernet bare skulle demonstrere symbolsk norsk protest, altså ikke avvise inntrengere hvis disse satte en grad av makt inn. Det alternativet finnes det også dekning for i forsvarspolitikken før krigen.

Den mest nærliggende forklaringen er imidlertid at Koht med «kamper» rett og slett refererte til skytingen han visste hadde funnet sted ute i Oslofjorden, uten at noe tyder på at han hadde spesielt eksakte oppfatninger av hva som hadde foregått. Det hadde nok ingen. Og Koht trenger ikke ha ment at det skulle skytes mere.

Er Oslofjorden minnefri?

La oss ta med et par ting til, som svekker historikernes fremstilling: Kl 1115 om formiddagen 8. april hadde den polske ubåten Orzel torpedert det tyske troppetransportskipet Rio de Janeiro utenfor Lillesand. Soldater i grå uniformer som var blitt reddet i land hadde fortalt at de var på vei til Bergen for å beskytte oss mot britene, etter anmodning fra Norges regjering. Det hadde vært hester og kanoner ombord, hadde de fortalt. Generalmajor Einar Liljedahl hadde telefonert til Generalstaben om dette kl 1735, og forsvarsminister Birger Ljungberg hadde referert meldingen i stortinget ved 20-tiden. Men meldingen hadde ikke gjort noe inntrykk, heller ikke på Koht, og man hadde fortsatt å diskutere den britiske mineleggingen. Virkelighetsoppfatningen var med andre ord aldeles fastlåst.

På bakgrunn av feiltolkningen av Rio de Janeiro, må vi som nevnt holde åpent at Koht kan ha oppfattet landstigningene i Narvik og Trondheim rundt kl 5 bare som landsetting av overlevende fra senkede skip, eller at han i det minste kan ha streifet inn på dette ønskverdige alternativet (som nevnt hvis disse meldingene overhodet nådde ham).

Om formiddagen 8. april hadde den britiske marineattachéen i Oslo, admiral Boyes, fortalt den norske Admiralstaben at britiske flåtestyrker var på vei mot tyskerne som sto nordover gjennom danske farvann. Dette må selvsagt ha bidratt avgjørende til Kommanderende Admiral Henry Diesens teori om et forestående sjøslag.

Ved 1-tiden om natten hadde Boyes besøkt Admiralstaben for å spørre om han kunne melde til London at Oslofjorden var fri for miner. Dette må igjen ha styrket Die-

sens teori, og kanskje fått ham til å anta at britiske fartøyer kunne ha ordre om å gå inn i norske farvann, eventuelt for å forfølge flyktende tyskere som vil utnytte vår svakt forsvarte nøytralitet til å søke skjul, som Graf Spee eller slik det tyske forsyningskipet Altmark, med 300 britiske fanger ombord, hadde gjort før det ble bordet av den britiske jageren Cossack i Jøssingfjord 16. februar.

Men Diesen kan som nevnt også ha sett for seg at britene alternativt tenkte seg inn i Oslofjorden for å avskjære tyskere før det oppsto et Graf Spee eller Altmark scenario. Og Boyes' nattlige besøk kan i alle fall ikke ha svekket Diesens beslutning om tilbakekallelse av ordren om minelegging i ytre Oslofjord, for å unngå at britiske fartøyer skulle gå i dem.

Tanker i natten

Som vi har vært inne på foran, må vi holde klart fra hverandre analysene som har dek-

ning i meldingene i Riksarkivet, og de hypoteser vi kan lansere om hvilke andre tanker i natten som kan ha streifet aktørene. Det dramatiske Graf Spee scenariet ved La Plataelvens munning 13-17. desember året før hadde, når vi ser bort fra vinterkrigen i Finland, dominert krigsbildet etter at felttoget i Polen var over. Som andre offiserer må Diesen ha tenkt mye på det i månedene som hadde gått. Altmark hadde forøvrig vært forsyningskip for Graf Spee, og Altmarks fanger var mannskaper fra britiske skip som var blitt senket av dette «lommelagskipet» mens det opererte som raider i Sør-Atlanteren. Assosiasjoner kan vel knapt ha unngått å melde seg.

Vi kan også tilføye at slagene på Narvik havn 10. og 13. april hadde elementer av et Graf Spee scenario i seg. Nå var riktignok de politiske forutsetningene endret. Men da slaget 10. april begynte, hadde den norske regjeringen ennå ikke slått fra seg å komme til en ordning med tyskerne, selv om den hadde tatt imot britenes forsikrin-

ger om at snarlig hjelp var under veis.

Mye å vurdere

Men det ligger jo et moment her som også må med i tegningen: Diesen valgte som nevnt å tilbakekalle en ordre om å legge miner i Oslofjorden, for å unngå at britiske fartøyer skulle gå i dem; mens obersten Eriksen på Oscarsborg valgte å skyte før han visste hva han skjøt på. Det gjorde Rauøy også, mens Kristiansand skjøt til det innløp direkte ordre om ikke å skyte på briter.

Men dette understreker bare at vi har mange interessante forhold å vurdere i løpet av «Krigsspillet 9. april». Historikerne har knapt vurdert noen av dem.

Kommanderende Admiral Henry Diesen, og ikke Kommanderende General Kristian Laake, var i alle fall regjeringens viktigste rådgiver denne natten. Vi får tilføye at en medvirkende årsak til det kan ha vært at regjeringen så for seg ensidig sjømilitære problemstillinger ...

Når forsto regjeringen tegningen?

Vi skal ikke følge hendelsesforløpet videre. Men når poenget er at regjeringen i løpet av natten 9. april etter alt å dømme ikke forsto at det var krig, melder følgende spørsmål seg: Hvor lang tid tok det før den fulle tyngde og bredde av den tyske operasjonen gikk opp for regjeringen?

I et telegram til alle norske utenriksstasjoner står det at «fiendtlighetene allerede i gang Bergen besatt», men ellers intet om den tyske operasjonens omfang; raid, støttepunkter eller mer omfattende okkupasjon. Så sent som ved 7-tiden om morgenen, før avreise til Hamar fra Østbanen (i dag Sentralbanestasjonen), ga Koht en uttalelse til NTB. Her sa han at «tyskerne nå hadde landsatt tropper på enkelte viktige steder i Norge - -». Fremdeles står muligheten fullt åpen for at han så for seg raid, eller enkelte støttepunkter. Men nå kan vi utvilsomt utelukke alternativet landsetting av overlevende fra senkede fartøyer!

Mobilisering

Koht snakket dessuten om alminnelig mobilisering, noe historikerne har utlagt dit at vedtaket fire timer tidligere var ment å gjelde full og øyeblikkelig mobilisering, og at beslutningen kom ut som stille mobilisering fordi Koht og regjeringen var dårlig kjent med terminologien. Men historikerne diskuterer ikke det motsatte alternativet, at det var bruken av uttrykket alminnelig mobilisering på Østbanen som skyldtes dårlig kjennskap til terminologien.

Heller ikke legger historikerne vekt på at Koht i uttalelsen til NTB sa at «vi får håpe at

denne tilstand ikke vil vare altfor lenge, - -». Denne formuleringen indikerer at utenriksministeren fremdeles trodde at det dreide seg om tidsbegrensede aksjoner, med andre ord raid eller støttepunkter for kortere tid.

I stortingsmøtene på Hamar og Elverum 9. april nedsatte man en forhandlingsdelegasjon. Man trodde altså at det var noe substansielt å oppnå gjennom forhandlinger. Under debatten begynte en erfaren utenrikspolitiker som Johan Ludvig Mowinckel straks å spørre om ikke situasjonen nå var slik at det kunne være anledning til å reise tilbake til Oslo. Han ble forøvrig medlem av delegasjonen.

10. april

10. april klarte kong Haakon å få regjeringen fra å gi etter for tyskernes krav om å godkjenne en ny regjering med Vidkun Quisling som statsminister. Quisling hadde som kjent utpekt seg selv dagen før. Noen Quislingregjering var ikke med i de tyske planene, men fordi nordmennene hadde vært ufine nok til å senke Blücher, og Kongehuset og regjering hadde unnsloppet, reagerte Hitler med å støtte den norske naziføreren og forræderen.

Statsminister Johan Nygaardsvold leste 10. april opp en proklamasjon til det norske folk over radio, der det ikke fremkom et ord hverken om krig eller mobilisering. Historikernes forklaring på dette har vært noe tynn. Teksten var ført i pennen av Koht, som forøvrig senere leste den inn for NRKs arkiv. Det nærmeste proklamasjonen kommer til å informere befolkningen om at det nå var krig mellom Norge og Tyskland, finner vi i formuleringen: «Tyskland har gjort imot Noreg eitt av dei stygge valdsverka som historia kjenner så altfor mange av. Dei har brote seg inn i landet med bombe og allslags andre øydeleggingsvåpen.»

Men erklæringen sier ingen ting om væpnet kamp mot det stygge voldsverket. Den bruker formuleringer som heller peker mot en fortsatt tro på politisk motstand, med andre ord på folkeretten: «Ho (regjeringen) vender seg no til heile det norske folket og bed det hjelpe ho med å halde oppe ei lovleg styring i landet, - norsk grunnlov, norsk fridom, norsk sjølstende.» Og: « - - ho (er) trygg på at det norske folket vil sette all evna si inn på å reise opp att den fridomen og det sjølstendet som framand makt med vald har vilja slå ned.»

Hvis proklamasjonen her sikter til væpnet kamp er det svært underlig, vi kan vel si

uforklarlig, at den ikke nevner mobilisering og oppfordrer alle vernepliktige til å møte frem snarest, og hele landet til å støtte de militære tiltakene.

Legger vi disse formuleringene sammen med vår nytolkning av regjeringens virkelighetsoppfatning 9. april, indikerer de rimelig klart at proklamasjonen begrenset

seg til å oppfordre nordmenn og norske regionale og lokale myndigheter til å yte politisk motstand og ikke godkjenne Quisling, hans representanter og de bajonetter de støttet seg til. Det synes å ligge under at de allierte nok ville komme og redde oss.

Koht hadde trolig ennå ikke maktet å se i øynene at nå måtte Norge slåss med vå-

pen i hånd. Han kan ha klamret seg til en tankegang som også synes å ha gjort seg gjeldende i London frem til sommeren 1941, kanskje enda lenger: Norge skulle slåss først og fremst med folkerett mens britene skulle redde oss militært. Krigen var jo egentlig et stormaktsoppgjør! (VV 5 96: «Den norske regjeringen i London 1940-41: Regjeringen som ikke ville slåss»)

Historikernes syn

Vårt Verns nåværende redaktør la krigsspillversjonen av 9. april frem for første gang, i kortversjon, i kronikker i Aftenposten 9. og 10. april 1990, til 50-års markeringen av overfallet. Samtidig hadde redaktøren laget dokumentarprogrammet «9. april: Det strategiske overfall», som gikk i NRK Fjernsynet om kvelden 8. april. Programmet bygde også på krigsspillmodellen, men inneholdt bare underliggende vurderinger av hva regjeringen til enhver tid visste eller ikke visste. Internt i NRK ble programmet godt mottatt. Men historikernes reaksjon var negativ, både på programmet og kronikkene.

Arnfinn Moland, Hjemmefrontmuseet, roste et hefte kollegaen Olav Riste samtidig hadde utgitt ved IFS, «Weserübung: Det perfekte strategiske overfall?» men dømte TV-programmet nord og ned, til tross for at hefte og program hadde nær identisk tilnærming til problemstillingen. Ristes sentrale spørsmål var nemlig (s. 5 i heftet):

«Kvifor kom det tyske angrepet så overraskende?» Han så regjeringens vurderinger som et eksempel på krisehåndtering, og skriver (s. 21): «Regjeringa vedtok med andre ord mobilisering medan det enno var uklart om det var ein avgrensa aksjon eller ein massiv invasjon som var under utvikling.» Dette var i følge Moland flott når Riste hevdet det, men helt galt når John Berg hevdet det.

Riste pekte på problemene med å skille de riktige forhåndsvarslene i dagene forut, fra støyen fra alle de uriktige meldingene. Han pekte på regjeringens oppfatninger 8. april, med stor vekt på troen på at Royal Navy var i ferd med å avskjære tyskerne, med andre ord på alternativet sjøslag, og han presiserte hvor lett det er å tolke et uklart bilde sammenfallende med det man venter at skal skje, og avvise det som peker mot det man ikke venter at skal skje (s. 15) «å forveksle det uvande med det usannsynlege».

Ikke krigsspill

Men Riste spilte ikke krigsspillet og forfulgte ikke systematisk problemstillingen natten igjennom. Hans perspektiv var politisk og ikke militært. Derfor avsluttet han i realiteten hovedanalysen sin om kvelden 8. april. Han konsentrerte seg om varslene i dagene og ukene forut, og mistet hele kri-

sehåndteringen gjennom den skjebnesvangre natten.

Ristes hefte er således et typisk eksempel på norsk historieskriving om 9. april. Analysen forsvinner i det de militære kildene blir dominerende for forståelsen av hendelsesforløpet.

Og Moland tok aldri opp utfordringen han fikk, til å forklare hvordan det kunne være så fortreffelig når Olav Riste analyserte regjeringens manglende evne til å se «det uvande» under forspillet, og så forkastelig når John Berg fortsatte på samme linje gjennom natten 9. april.

«Ikke den ringeste tvil»

En reaksjon kom også fra Ole Kristian Grimnes, Universitetet i Oslo. Han var enig i at meldingene gjennom natten er viktige, men deretter slo han uten videre en tykk strek over krigsspillmodellen og lot med ett unntak meldingene ligge. Han støttet seg til et notat justisminister Terje Wold skrev tre uker etter 9. april, og til teksten i Hitlers ultimatum. Konklusjonen var usedvanlig sterk for en faghistoriker: «Den som hørte dette ultimatumet og vurderte det på bakgrunn av meldingene om inntrengende krigsskip kan ikke ha næret den ringeste tvil om at Norge var i ferd med å bli invadert av tyske tropper som siktet mot full strategisk og militær kontroll med norsk territorium.»

Med andre ord: Kategorisk og klinkende klart, uten noen innholdsanalyse av meldingene «om inntrengende krigsskip», uten noe kronologisk tidsskjema med kumulativ oppbygging av situasjonsbildet, hva dette bildet kan ha fortalt og hva det ikke kan ha fortalt, holdt opp mot Kohts gamle virkelighetsoppfatning og den menneskelige faktor etter nær et døgn hektisk

aktivitet, uten søvn og under sterkt press.

«Nei» til forskning?

Skal man således ta historikernes reaksjoner for syv år siden bokstavelig, sier de i realiteten at det ikke skal forskes i problemstillingen. De har ikke selv spilt krigsspill med meldingene i Riksarkivet og da skal ikke noen andre gjøre det heller. Vi skal holde oss til et generelt og temmelig vagt bilde av «alle meldingene som strømmet inn» og Kohts og andres udocumenterte versjoner i ettertid.

Dette mener de nok ikke, får vi tro. Molands og Grimnes' reaksjoner var neppe annet enn de svingslag det etablerte historikermiljø har fått for vane å lange ut etter utenforstående som våger å legge sine skitne fingre på deres saker. Historikerne vil sikkert se med forventning frem til resultatet, hvis Stabsskolen, FFI og IFS nå kaster seg over «Krigsspillet 9. april».

Ville slåss?

Men vi får også ta med i tegningen Olav Ristes reaksjon her i Vårt Vern (VV 6 96: «Den norske regjeringen i London 1940-41: Regjeringen som ikke ville slåss»), på Vårt Verns ovenfor nevnte dokumentasjon i nr 5 96 av at regjeringen etter felttoget gjorde det meste som sto i dens makt for å unngå å få noen hundre frivillige som satt i Sverige over til England, og inn i de norske væpnede styrkene. Riste kommenterer ikke dokumentasjonen og problemstillingen med ett ord, men setter i stedet opp en liste over de mer og mindre betydelige tiltak regjeringen måtte iverksette, hvis den skulle ha noen som helst troverdighet i britiske øyne.

Det kan jo hende at en debatt med historikerne får sine kompliserende innslag.

Militær historieskriving

Offiserene som i 1950- og 60-årene registrerte 9. aprils og det etterfølgende felttogets historie, opererte hverken med hypoteser eller krigsspillmodeller. De rett og slett registrerte, og deretter ga de en etterfølgende vurdering. Her er det adskillig å hente i form av militære iakttagelser, med datidens øyne, selv om problemet med å skulle vurdere kolleger - venner såvel som uvenner - av og til er synlig både mellom linjene og på dem.

Det er nok også en tendens til at den som selv hadde vært i en situasjon som kunne påkalle kritikk, hadde en tendens til å frikjenne andre som hadde vært i parallelle situasjoner; man kom med andre ord i skade for å argumentere for seg selv i vurderingen av andre. Disse faktorene burde klart tilsi at både 9. aprils og felttogets militære historie snart bør skrives i ny versjon.

Man skilte heller ikke systematisk mellom de samtidige meldinger og rapporter, ofte skrevet med blyant i krøllete notisbøker, og de rapporter offiserene begynte å skrive straks felttoget var slutt, fra sommeren 1940. Her ligger det dessuten et annet, viktig kildekritisk moment som har vært oversett hittil:

Hvem skrev?

En offiser fra 1940 bemerket en gang noe sarkastisk at det ikke var alle som hadde tid til å ta notater i kampens hete, slik at de hadde noe å holde seg til når de sommeren 1940 ble bedt om skrive sine rapporter. Disses innsats har nok av og til kommet litt i

bakgrunnen, mente han. Og sa ikke mer.

Nær opp til dette ligger det forhold at en del offiserer slett ikke ville skrive denne sommeren. For hvem ville senere slå kloen i rapportene og lese hvem som hadde samarbeidet med hvem, med hvilket resultat, den kaotiske overfallsdagen og under det like kaotiske felttoget? Hvem som hadde falt igjennom og hvem som hadde holdt mål og ville stole på hverandre i en eventuell fortsettelse?

Kloen som snart slo til var Civilforvaltningen for Hær og Marine, hørende inn under nazi-innenriksminister Albert Viljam Hagelin, dømt til døden etter krigen.

Vi vet ikke om Hagelins departement, statspolitiet eller Gestapo noen gang snuste i rapportene for å se hvem som under felttoget hadde knyttet kontakter som kunne ha båret videre til det etterfølgende motstandsarbeidet. Trolig skjedde det ikke, eller i alle fall i liten målestokk. Men helt sikkert kan vi ikke si dette.

Det vi imidlertid vet er at det første Milørgarbeidet var basert på slike kontakter,

mellom dem som hadde holdt mål og derfor stolte på hverandre, og at Gestapo i flere av de første opprullingene tok nettopp offiserer som hadde videreført samarbeidet fra felttoget inn i motstandsarbeidet.

Det er ikke så helt urimelig å anta at noen offiserer sommeren 1940 forutså at noe i den retningen kunne inntreffe. Og at de derfor ikke skrev før krigen var slutt. Og knapt nok da; for da opplevde nok mange av dem at den autoriserte versjon var fastlagt.

Til engelsk

«Krigsspillet 9. april» bør oversettes til engelsk. Det er mer enn tvilsomt om noen av våre allierte eller nære samarbeidspartnere kan by på maken til krigsspill, også med tanke på fremtidens internasjonale operasjoner ...

Jaktet på Den Røde Baron

Den trolig siste jagerflygeren som deltok i den store jakten på Den Røde Baron, Cecil Lewis, er død, nær 99 år gammel. Lewis meldte seg til Royal Flying Corps i 1915, da han var 17 år. Med bare 20 flytimer ble han beordret til 9 Skvadron, utmerket seg etter hvert i kamp og fikk Military Cross i 1916. Han ble valgt ut blant jagerflygerne som spesielt skulle jakte på Den Røde Baron og hans «Flygende Sirkus», som herjet i luftrommet over skyttergravene i sine rødmalte fly. I mai 1917 ledet Lewis 56 Skvadron i

verdens til da største luftkamp. Av skvadronens 11 fly ble seks skutt ned i dette oppgjøret.

Den Røde Baron, rittmester Manfred Freiherr von Richthofen, skjøt ned 80 allierte fly før han selv ble skutt ned og mistet livet 21. april 1918. Det diskuteres fortsatt om han ble skutt ned av canadieren Roy Brown fra 209 Skvadron, av et britisk luftvernatteri eller et australsk maskingeværlag. Baronens «Sirkus» fløy imidlertid vide-

re, og man får bare beklage at ikke Lewis eller noen andre kom til skudd på den siste sjefen. Han het Herman Göring.

Cecil Lewis, som etter datidens målestokk var utrolige 193 cm høy, ble etter krigen en av de fire grunnleggerne av BBC, fløy Afrika på langs, skrev tyve bøker og skuespill, ble medvinner av en Oscar for beste manus, ble dypt religiøs og forførte flere hundre kvinner, i følge nekrologene. Han ble gift med bare tre av dem.

Falt ved Verdun

To franske offiserer fra en kamphelikopter skvadron ble nylig drept av en granat fra første verdenskrig på slagfeltet ved Verdun. De hadde beveget seg inn i en «rød sone» og en av dem trakk trolig på granaten.

De to store slagene ved Verdun var blant de blodigste i krigshistorien. I februar-au-

gust 1916 kjempet tyskerne seg frem til hovedbefestningene i en «utmattelsesoffensiv» som i følge krigshistorikerne resulterte i så store tap at den tyske hæren aldri gjenvant sin slagkraft. Franskmennene satte inn en like blodig motoffensiv i oktober-november samme år. Sammen med bl a slaget ved Somme regnes Verdun for å ha

vært blodigere enn slagene under annen verdenskrig.

Granaten som nå har drept to franske offiserer har altså ligget på slagmarken i over 80 år, og første verdenskrig, «krigen som skulle gjøre slutt på alle kriger», har krevd to nye ofre.